

BATMAN EZİDÎLERİNİN DEFİN PRATİKLERİ ÜZERİNE ETNOGRAFİK DEĞERLENDİRMELER

Berivan CAN EMMEZ*

Özet

Ezidi inancı, evrenin yaratılışı ve ölümden sonra yaşam konularında oldukça ilgi çekicidir. Ölümden sonra yaşam, başka bir deyişle ruhların göçü Ezidi dininin temel unsurlarından birini teşkil eder. Ezidilerde ölüm, libas/kiras guherin (elbise/gömlek değiştirmek) olarak adlandırılır ve ölenin başka bir bedende dünyaya yeniden geleceğine inanılır. Bu sebeple defin pratikleri de yaratılış, ölüm ve yeniden doğuş dramasını sergileyen kozmik döngü üzerine kuruludur. Sözlü olarak aktarılan bir din olan Ezidilik, ulusal ve uluslararası birçok araştırmaya konu olsa da yapılan araştırmalar tarihi belgeler üzerinde yoğunlaşmakta, cenaze ritüelleri ve defin pratikleri gibi geleneklerle ilgili olarak oldukça sınırlı bilgiler içermektedir. Bu çalışmada Batman'ın Beşiri ilçesinde Ezidilerin yaşadığı köylerde 2013-2014 yılları arasında yapılan alan araştırmalarından yola çıkılarak Batman Ezidilerinin defin pratikleri ile ilgili bilgiler verilmiş ve Ezidi dinsel ve toplumsal yaşamının tüm düzlemlerinde kendini gösteren, düzenli olarak kendini yenileyen kutsal yaşama olan inancın bu pratiklerin temel unsurlarını nasıl biçimlendirdiği incelenmiştir. Ezidi inancında var olan evrensel bir olgu olarak ölümden sonra yaşama dair tasavvurun Asur ve Babil gibi kadim Mezopotamya kültürlerinden bugüne ulaşan kalıntılarla beslendiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ezidiler, defin pratikleri, cenaze ritüelleri, ölümden sonra yaşam

Ethnographic Analyses on Funeral Practices of Ezidis in Batman

Abstract

Ezidi religion is fascinating regarding subjects such as the creation of the universe and afterlife. Life after death, reincarnation in other words, constitutes one of

* Batman Üniversitesi Batı Raman Kampusu, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Halkbilim Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, Batman/Türkiye, berivancan@gmail.com

its pillars. Accordingly, it is believed that the dead ones would come to Earth again in another body after death (called as libas or kiras guherîn which means to change dress/shirt). For these reason, funeral practices are based on the cosmic return which displays the drama of death and rebirth. Ezidism, which is an orally transmitted religion, is the subject of national and international research studies based especially on historical documents that include very limited information of Ezidi traditions such as funeral rituals and burial practices. This study presents information about Ezidi funeral practices in accordance with the fieldwork undertaken in the Ezidi villages of Beşiri (Batman) during the period of 2013-2014. It analyzes how the belief of divine life which renews itself regularly and which could be observed in all cases of social life, configures the basic elements of that practices. Also, it explains that the concept of life after death as a universal phenomenon which today survives in Ezidi belief is fed by the remains of ancient Mesopotamian cultures such as Assyrian and Babylonian that have continued until the present times.

Key Words: *Ezidis, funeral practices, burial rituals, life after death*

GİRİŞ

Ezidîler, günümüzde dağınık halde ve esas olarak Kuzeybatı ve Kuzeydoğu Suriye’de, Irak ve Suriye sınırının Cebel-Sincar tepeleri ve Musul şehrinin kuzeyindeki bölgelerde, Kafkaslar’da ve Türkiye’nin Güneydoğusunda bulunan Mardin, Batman, Diyarbakır ve Urfa gibi şehirlere bağlı ilçe ve köylerde (Izady, 2004: 275) ve özellikle Almanya gibi Avrupa ülkelerinde (Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 49) yaşayan etnokültürel ve etnodinsel bir topluluktur. Kürt etnisitesine dâhil köklü bir dini grubu olarak bilinip (Guest, 2012: 11) Kürtçe konuşmakla birlikte (Lescot, 2009: 9) kendilerini Asurî olarak görüp kimi zaman Kürt olmadıklarını da ifade ederler (Sever, 2006: 142). Yezidi, İzadi, Jeziden, Yazata gibi “tanrıya tapanlar” anlamına gelen sözcüklerle (Menzel, 1997: 415-421) ya da Dasnî (Şeref Han, 1997: 307), Dasnayo (Iraklı Papaz İshok, 2001: 19) gibi aşiret isimleriyle bilinirler. Sıklıkla Yezid bin Muaviye ile karıştırılmalarından (Ahmed Teymur Paşa, 2008: 9; Evliya Çelebi IV, 2006: 267; Okçu, 2007: 12-15 ve diğer.) ve bunun sebep olduğu olumsuz algıdan dolayı (Gökçen, 2012: 7; Guest, 2012: 68; Izady, 2004: 277; Süvari ve diğer. 2006: 60) kendilerini Ezidî olarak adlandırmayı tercih ederler.

Temelde sözlü olarak aktarılan bir din olmakla birlikte, Mishefa Reş ve Kitab-ı Cilwe adlı iki kutsal kitapları olduğu bilinmektedir (Fuccaro, 2010: 29). Evrenin yaratılışı ve ölümden sonra yaşam konularında oldukça ilgi çekici olan Ezidî inancına göre bütün evrenin yaratıcısı olan tanrı, Ezdâ ya da Kürtçe (Kurmanci) adıyla Xwedê/Xwedâ olarak ifade edilir (Tolan, 2012:

16-17). Kendi kendinin ve diğer her şeyin yaratıcısı olan, her şeyi bilen ve gören (Kreyenbroek, 2014: 168), kusursuz tanrı (Kreyenbroek ve Reşow, 2011), “qewl”lerde (kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarılan kutsal ilahiler) gök kubbenin efendisi, büyük ve derin bir deniz ve dipsiz bir ışık (Kreyenbroek, 2014: 198, 236, 269) olarak betimlenir. Bununla birlikte tüm evreni yaratan ve var eden tanrı dünyevi işlerle uğraşmaz. Bu işler, tanrının emri ile Bir’den Yedi olan (Kreyenbroek, 2014: 205), yedi melek (heft melek/heftan) tarafından gerçekleştirilir. Ezidî inancında Yedi gizem olarak da bilinen bu melekler arasında en önemli olan Tawûsî Melek’tir. Cömertliğin efendisi, cihan meleklerinin meleği; insan ve cinlerin, âlemin ve kutsallığın, öküz ve balığın, ayın ve güneşin meleği (Kreyenbroek, 2014: 236), dünya işlerinden sorumlu olan melektir. Kanatlarındaki ihtişam ve kuyruk kısmında bulunan gözlerle tavus kuşuna benzetilmektedir. Suriye, Zozan (Sason/Anadolu), Sincar, Şeyhan, Tebriz ve Moskova bölgelerinde bulunan ve farklı Ezidî topluluklarını temsil eden (Izady, 2004: 276) tavus kuşu/horoz şeklinde bronzdan yapılmış olan sancak, kutsal bir varlık olan Tawûsî Melek’i simgelediği için Ezidîler tarafından büyük saygı görür.

Ölümden sonra yaşam, başka bir deyişle ruhların göçü Ezidî dininin temel unsurlarından birini teşkil eder; öyle ki kutsal varlıklar bir Ezidînin bedeninde yeniden dünyaya gelebilirler. Ölüm, libas/kiras guherîn (elbise/gömlek değiştirmek) olarak adlandırılır. Ölümlerin ruhları hak ettiklerine göre cennet veya cehenneme gider; ancak ölen insanların bazılarının, yaşarken dünyada yaptıkları iyi ve doğru davranışların ödülü olarak bir sonraki yaşantılarında daha iyi bir mertebede; kötü ve olumsuz davranışlarda bulunanların ise daha aşağı veya kötü bir pozisyonda, örneğin bir hayvanın bedeninde dünyaya yeniden geleceğine inanılır. Bu sebeple ölüm, bir son olarak değil, yeni bir başlangıç olarak algılanmaktadır. Süvari’nin de belirttiği gibi (2013: 55) ruhun beden değiştirme evrelerinden biri olarak ölüme ve ölüye büyük bir saygı duyulmakta, bu saygı gereği cenaze törenlerine ve mezar yapılarına önem verilmektedir.

Ne var ki Ezidîlerin toplumsal ve dinsel yaşantısının oldukça önemli bir bölümünü oluşturan cenaze ritüelleri hakkında, bilimsel yazında -söz konusu edilen bölgeye göre birbirinden biraz farklı olmakla birlikte- son derece kıstıtlı bilgiler bulunmaktadır. Çoğunlukla geçiş törenlerinin bir alt bölümü olarak ele alınan ölüm ve defin törenleri ile ilgili olarak, gömülmeden önce gerçekleştirilen bazı işlemler anlatılır. Bu anlatılanların ortak noktası, tüm bu ritüeller boyunca ölen kişinin bağlı olduğu şeyh, pir ve ahiret kardeşinin¹

¹ Ezidî toplumsal yapısı mir, şeyh, pir, kavval, fakir, köçek ve müritlerden (mîr, şex, pîr, qewal, faqîr, koçek ve murîd) meydana gelen bir dini kast sisteminden oluşmakta ve her Ezidî

hazır bulunması gerektiğidir. Şeyhi, ölen kişi adına dua okur ve pirinin dök-tüğü suyla ölü yıkanır. Kimi kaynaklarda ölünün ağzına kutsal mekân La-leş'te bulunan Şex Adi tapınağından getirilen ve berat adı verilen kutsal top-rağın konulduğu belirtilir. Bu hazırlıklar tamamlanınca ölüyü saran bir kefen giydirilir. Bazı kaynaklarda, mezara konulmadan önce ölünün yüzünün ce-nazeye katılanlara gösterildiği de belirtilmektedir. Cenaze, mezarlıkta doğu-batı yönünde kazılan çukura tabutla ya da sadece kefenle yüzü doğuya baka-cak şekilde gömülür. Mezarın içine ölünün meleklerle sunması için yiyecek ve bir sopa, bazen de altın ve para bırakıldığı da literatürde verilen bilgiler arasındadır (Açıkyıldız, 2010: 103; Kaplan, 2013: 116, Kreyenbroek, 2011: 36; Lescot, 2009: 148, Süvari, 2013: 55).

Batman Ezidîleri de temel prensipleri açısından benzer uygulamalarla defin işlerini gerçekleştirirler. Bununla birlikte, bu pratikler de ölümden sonra yaşama dair inançla ilgili semboller ve uygulamalar içerirler. Bu ça-lışmada, Nisan 2013 ile Ağustos 2014 tarihleri arasını kapsayan bir yılı aşkın bir süre içerisinde, Ezidîlerin Türkiye sınırları içerisinde yaşadıkları yerler-den biri olan Batman'ın Beşiri ilçesinin köylerinde katılımcı gözlem tekni-ğiyle yapılan alan araştırmaları sırasında Şimiz (Oğuz) köyü Şahsîm (Onba-ş) mezarında bulunan kutsal bir mekân olarak kabul edilen Qub'il Dor mezarlığında gerçekleştirilen cenaze merasimleri betimlenecek, Batman Ezidîlerinin defin pratiklerine dair gözlemler Ezidî kutsal metinleri ile des-teklenerek, ölüm ve defin ritüellerinin ve bu ritüellerde kullanılan sembolle-rin Ezidî dini içerisindeki anlamı, geçiş ritleri bağlamında tartışılacaktır.

1. Batman Ezidîlerinin Defin Pratiklerine Dair Alan Gözlemleri

Şahsîm'de yaşayan veya daha önce burada yaşamaktayken buradan çe-şitli Avrupa ülkelerine göçmüş olan Ezidîlerin cenazeleri, Şahsîm'deki yük-sek bir tepede bulunan mezarlıkta defnedilir. Bu mezarlıkta aynı zamanda Ezidî mezarlıklarının çoğunda bulunan, üzerinde güneş ve ay simgeleri olan, kireçle beyaza boyanmış sivri kemerli bir kubbe de bulunmaktadır.

kendine Şeyh ve Pir gibi dini bilgisi ve itikadı güçlü olduğu düşünülen sınıflardan (erkek veya kız) ahret kardeşi seçmektedir.

Resim 1: Şahsim'deki mezarlığa adını veren kubbe (Qub'il Dor)

Mezarlığa adını veren kubbenin altında delik şeklinde bir oyuk mevcuttur. Kubbenin yanında, kutsal olduğu düşünülen yaşlı bir ağaç vardır. Kutsal bir varlığın bu ağaçta birkaç kez insanlara görüldüğüne inanılmaktadır. Kubbenin karşısında ise, içinde yemek pişirmek amacıyla kullanılan üç adet taşla çevrili eski tip bir ocak olan bir de sunak bulunmaktadır.

Resim 2: Kubbenin karşısında bulunan ve özel günlerde içinde kurban etinin pişirildiği sunak

Kubbeyi ve ağacı çevreleyen mezarlar, yerden bir-bir buçuk metre yükseklikte olup baş ve ayak kısmında mezar taşları bulunmaktadır. Baş kısmında bulunan mezar taşlarının dış kısmının üzerinde kırmızı ya da sarı güneş sembolünün altında ölen kişinin adı, ölüm tarihi yazılmakta bazılarının iç kısmına ölen kişinin fotoğrafı ve Tawûsî Melek simgeleri işlenmektedir. Ayak kısmındaki mezar taşlarının bazılarında işleme bulunmamakta, bazılarında ise bitki motifleri bulunmaktadır. Mezarların kenarlarına, enerjisini güneş ışığından alarak geceleri parlayan ışıklar dikilmiştir. Ezidîler, mezarlığa girerken ya da çıkarken, ölmüş yakınlarının ve önemli kişilerin mezar taşlarını öperler.

Resim 3: Kubbenin yanındaki kutsal ağacın sağında geceleri yanan bir ışık, sol tarafında ise üzerinde kırmızı güneş figürü ile oyuncak, çiçek, mum gibi nesnelere bulunan bir çocuk mezarı görülüyor.

Batman Ezidîlerinin cenazeleri de diğer Ezidîler gibi, Şeyhleri ve Pirleri tarafından yıkanır. Ölen kişinin –varsa- ahiret kardeş(ler)i de merasimde hazır bulunur. Ağzına ve gözlerine berat konularak ölü kefenlenir ve tabuta yerleştirilir. Eğer cenaze Avrupa'dan geliyorsa, bütün bu işlemler havayoluyla köye getirilmeden önce gerçekleştirilmiş olarak gelir. Cenazenin toprağa verilmesi için genellikle sabahın erken saatleri tercih edilir. Mezarlığın girişine kadar cenaze arabası ile getirilen tabut, burada gençler tarafından alınır ve yaklaşık olarak iki metre derinliğinde kazılarak cenaze gelmeden önce doğu-batı yönünde hazırlanmış olan mezarın bulunduğu yere kadar taşınır. Daha sonra parmak kalınlığındaki beyaz bir ip, tabutun etrafından ve tutma yerlerinden birkaç kez geçirilir. Erkekler tarafından kenarlarından ve bu halattan tutulan tabut üç kere yerden yarım metre yukarıya, tartım yapı-

yormuşçasına kaldırılıp indirilirken hep bir ağızdan “Xolxole Sultan Ezi sore” (Xolxole: horoz ötüşü, banlama, yakarış bildiren ikileme; Sultan Ezi sore: Sultan Ezi kırmızı/kızıldır) denilir. Tabut, micewir² tarafından mezara indirilip, yüzü doğuya bakacak şekilde yerleştirildikten sonra eğer ölüyle birlikte gömülmesi arzulanan bir şey varsa tabutun üzerine bırakılır. Çukur, üzeri iki parçadan oluşan metal plaklarla kapatılır ve desteklemek amacıyla üstüne metal çubuklar ve taşlar yerleştirilir. Toprak ve su ile hazırlanmış bir harç, ailenin bağlı olduğu Şeyh ve Pir tarafından kürekle tabutun üzerine atıldıktan sonra kabir kapatılır.

Resim 4: Şeyh ve Pir'in toprak ve suyla hazırladıkları harç

Kapatma işleminden sonra düzeltilerek baş kısmına taş yerleştirilen mezar özenle sulanır. Şeyh tarafından “Ya Rabbi” ile başlayan, “xizmeta qebûl be” (hizmetler kabul olsun) ile biten bir konuşma yapılır. Akabinde cenazede bulunan şeyhler tarafından hemâvâz³ olunarak Qewlê Seremergê/Telqîn û Yasîn denilen dua edilir. Cenazeye katılan herkes dua boyunca ayakta ve elleri önde bağlanmış vaziyette durur.

² Mezarlığın yakınında ikamet eden ve cenazeye gelenlere ev sahipliği yapan kişidir.

³ hem+âvâz: bir ağızdan (Kantar, 2009); sesleri birbirine uygun, aynı sesi çıkaran (Devellioğlu, 2013).

Resim 5: Şeyhler hemâvâz olarak Qewlê Seremergê adlı ilahiyi okuyorlar.

Defin töreni boyunca ölen kişi için ağlayan ve ağıtlar yakan yakınları dua bittikten sonra ağıtlarına devam ederler. Şeyh, bir müddet daha mezarın başında ağlaşmaya müsaade eder. Cenazeye katılanlara su dağıtılır. Kalabalık sırayla şeyhin elini öptükten sonra yavaş yavaş mezarlığın bulunduğu tepenin (Qub'il Dor) eteklerinden inilerek yerleşim yerinde (Şahsim) bulunan Mala Ezidîyan (Ezidî Evi) denilen taziye evine dönülür.

Resim 6: Ölenin yakınları, mezarlığın bulunduğu tepeden inerken

Taziye evinde kalınan süre boyunca merhum kimi anılarıyla yâd edilir. Erkekler ve kadınlar ayrı yerlerde olmak üzere pilav, et, salata ve ayrandan oluşan yemekler yenir. Mezarlıkta bulunan kubbenin üzerindeki deliğe ihtiyacı olanın alması için para konulur. Ölünün ilk üç günü ve bir haftası yoğunlukta olmak üzere, bir yıl boyunca taziyeye gelenlere yemek ikram edilir. Kırkıncı günde kurban kesilerek yemek yapılır ve dağıtılır. Bayram gibi özel günlerde mezarlık ziyaret edilir ve kabrin üzerine şeker bırakılır. Mezarın üzerinde mum yakmak ve süs eşyaları bırakmak da sık karşılaşılan bir durumdur. Ayrıca bazı çocuk mezarlarının üzerinde oyuncakların olduğu gözlenmektedir. Ölen şahsın fotoğrafı çerçevelenilerek evlerin duvarlarına asılır.

2. Geçiş Ritleri ve Liminaliti Bağlamında Ölüm ve Defin

Yukarıda da anlatıldığı üzere, Ezidîlerin kutsal mekânlarında ve defin pratiklerinde güneş, ay gibi göksel işaretler, su ve toprak gibi elementlerin kullanılması, mezarlıklarda bulunan kubbeler, yaşlı ağaçlar, sunaklar ve mezar taşlarında bulunan çeşitli işlemler gerek literatürden edinilen bilgilerde gerekse alan araştırmalarında yapılan gözlemlerde dikkat çeken semboller olarak öne çıkmaktadır. Mitsel bir arketipin tekrarı (Eliade, 2009: 373) olarak bilinen ritüelleri meydana getiren temel yapı taşları, molekülleri olarak tanımlanan (Turner, 1966: 14) semboller bir rastlantı sonucu bir araya gelmiş olmayıp göründüklerinden daha derin dinsel ve kültürel anlamlarla yüklüdür.

Gennep (2004), insan yaşamının, bir gruptan diğerine ya da bir sosyal durumdan ötekine geçiş durumlarından biri olarak tanımladığı doğum, toplumsal erginlik, evlilik, babalık ve ölüm gibi benzer başlangıç, bitiş ve yeni başlangıçlara sahip olan aşamalardan oluştuğunu ve bu aşamalara, bireyin belirlenmiş bir pozisyondan aynı derecede iyi belirlenmiş başka bir pozisyona geçmesini kolaylaştıracak ritlerin eşlik ettiğini söylemekte ve bu ritlere geçiş ritleri adını vermektedir. Gennep, geçiş ritlerini ayrılma (preliminal), geçiş (liminal) ve birleşme (postliminal) olmak üzere üç aşamada incelemektedir. Ayrılmanın ilk evresi bireyin ya da grubun sosyal yapının önceki belirli bir pozisyonundan veya bir dizi kültürel koşuldan ayrılmayı belirten sembolik davranışı kapsamaktadır. Liminal sürece giriş esnasında, ritüel öznenin karakteristiği henüz belirsizdir; geçmiş veya gelecek olan durumun çok az özelliğine sahip kültürel bir aleme geçmektedir. Son evrede ise geçiş tamamlanır. Ritüel özne, bir kez daha nispeten kararlı durumdadır. Gennep, çeşitli insan toplulukları tarafından gerçekleştirilen defin ritüellerinde, bir durumdan diğerine geçişin tekrarlanarak sahneye konmakta olduğunu vurgulamaktadır.

Ritüel sürecin bütün özelliklerini içermeleri bakımından ritüel çalışmalarında sembollerin anlamını açıklamak ve gözleme dayalı ve yorumlayıcı verilerden bu sembolizmin anlamsal yapısına dair bir model oluşturmanın önemini vurgulayan Turner ise (1966: 53) bir ritüelin yüklü olduğu ideaların derin yapısını anlamak için, o ritüeli icra eden kültür taşıyıcılarının kendi sembollerini nasıl yorumladıklarını anlamak zorunda olduğumuzu belirtir. Gennep gibi, evrenin kendisi de insan yaşamına aşama, geçiş, ileri hareket ve göreceli hareketsizlik dönemleri ile yansıyan periyodik düzen tarafından yönetilmekte olduğunu, böylece insan geçişinin ayinlerinin, tıpkı ay dönümleri (dolunay merasimleri), mevsimsel değişimler (gündönümü ve ekinoksla ilgili festivaller) ve yıldönümleri (Yeni Yıl) gibi göksel değişimlerin sebep olduğu ritlere dâhil edilmesi gerektiğini (Gennep, 2004: 4) belirten, başka bir deyişle çoğunlukla mitolojik devirler bakımından ifade edilen kozmolojiyi gün yüzüne çıkarmakla başlayan araştırmacıların tersine Turner, mitlerde bulunan yapısal modelleri örnekleyen veya açıklayan ritüel sembollerin incelenmesi gerektiğini vurgular (Turner, 1966: 14).

Aşağıda, Turner ve Gennep'in öne sürdüğü görüşler doğrultusunda, Ezidî defin ritüellerinde ön plana çıkan semboller ve uygulamalar analiz edilecek ve Ezidî defin ritüellerinin bu semboller aracılığıyla çeşitli şekillerde göndermede bulunduğu evrenin yaratılışının tekrarı düşüncesi açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

3. Ezidî Mezarlıklarında ve Defin Ritüellerinde Kullanılan Semboller Üzerine

Felekê dibêje:	Felek dedi:
Xerîbo, qubêt Mergehê spîne	Ey Garip, tapınağın kubbeleri beyazdır
Serê van quba li semawetî jorîne	Bu kubbelerin başı en yüksek göğe ulaşır
Binê van quba li behrêt tarîne	Dibi ise karanlık okyanustadır

Bu metin, Destan û Beyta Mîr Mihê/Mîr Mih'in Destanı ve Beyti⁴ adlı Ezidî destanından alınmıştır. Anlatının kahramanı, zengin bir beyin oğlu olan Mir Mih, ta ki karısının ölümünün verdiği üzüntüyle karşılaşınca dek hayatın zor ve acılı yönlerinden sakınılarak büyütülmüştür. Karısının ölümüyle sarsılan Mir Mih, bu acı kaybın ardından ölümsüzlüğü aramak üzere yola çıkar. Feleğin kubbesinde ölümün olmadığı bir şekilde yaşamaya başlar,

⁴ Bu metnin tamamının transkripsiyonu için bkz. Kreyenbroek ve Reşow 2011, 549-581.

ne var ki felek ona Garipler Tepesi'ne tırmanmamasını öğütlemiştir. Mir, günün birinde içindeki isteği bastıramayarak tepeye tırmanır. Bu tepede Mir'in gözünün önünden artık çoktan ölmüş olan ailesi ve arkadaşları geçmektedir.

Ezidî sözlü kültüründe yaşamaya devam eden bu metin, yüksek tepelerde bulunan Ezidî kutsal mekânlarının ve mezarlıklarının, ölümlerin dünyası ile yaşayanların dünyasının birleştiği bir noktayı işaret etmektedir. Bu nokta, Ezidî kültüründe çevreden daha yüksek kalan tepelerde kurulu olan kutsal mekânlar ve mezarlıklardır. Bu yüksek mekânlar, göğe yakınlıklarıyla aşkınlığın simgesidir. Gök ve yerin en dibinin, okyanusun birleştiği yerler olan Ezidî mezarlıkları aynı zamanda birer geçiş mekânıdır. İnsan olma durumunu aşmak, kutsal bir bölgeye dâhil olmak, ölümlerle kutsallık kazanmak en somut ifadesini geçişle, çıkışla, yükselişle bulur. Mir Mih, yaşayanların dünyasından ayrılarak ölümlerin dünyasına geçmiş olan ailesi ve arkadaşlarını Garipler Tepesi'nde görmüştür. Yukarıdaki anlatıda aktarıldığına benzer şekilde, yüksek bir tepede bulunan Şahsim'deki mezarlıkta (Qub'il Dor), tepesinde güneş ve ayın sonsuz döngüsüne işaret eden simgesi ve kireçle beyaza boyanmış bir kubbe vardır. Kubbenin yanında bulunan yaşlı bir ağaçta, kutsal olduğuna inanılan bir varlığın kendini zaman zaman bir ateş şeklinde gösterdiği söylenmektedir. Ağacın yanında ise bir sunak ve bütün bunları çevreleyen mezarlar bulunmaktadır. Ezidî inancında bu kutsal yer, ölümlerin dünyasıyla yaşayanların ve tanrıların dünyası arasında bir kesişim noktası, kutsalın toplandığı yer olarak tasavvur edilen ve mutlak bir gerçekliğe işaret eden bir merkezdir.

Merkez simgeleri tarihteki tüm büyük dinlerde belirgin bir role sahip olmuşlar ve açık ya da örtülü biçimde göksel öğelerden oluşmuşlardır (Eliade, 2009: 124). Ezidî mezarlıklarının birçoğunda da güneş ve ay gibi göksel semboller bulunmaktadır. Yaşamın koruyucusu ve yaratıcılarından biri aynı zamanda toprak üzerindeki bereketin dağıtıcısı⁵ olarak güneş Ezidî dinsel ve toplumsal yaşamında saygı görmektedir. Doğusunda, tepeye yükseldiğinde ve batışında güneşe dönerek dua eden Ezidîler, dualarının güneş aracılığıyla tanrıya iletileceğine inanırlar. Güneş, aynı zamanda yedi melekten biri olan İsrail'in kutsal bir kişilikte tecelli etmesi ile Şêşims⁶ olarak adlandırılır (Akbaş, 2009: 14). Güneş ayrıca, Ezidî şeyhlerinin üç ana grubundan biri olan Şemsânî şeyhlerine ismini vermektedir. Bu ailenin üyesi olanların, temsil ettikleri kutsal figürün soyundan geldiklerine inanılmaktadır. Şêşims'in güneşle özdeşleştirilmesiyle bir mit, siyasal ve toplumsal bir ayrıcalığa dö-

⁵ Bkz. Qewlê Şêşimsê Tewrêzî /Tebrizlî Şeyh Şems İlahisi (Kreyenbroek, 2014: 251)

⁶ Şêşims, şeyh (şex) ve güneş (şems) kelimelerinin birleşmesidir.

nüşmüştür. Eliade (2009: 140-148), güneş tapımı üzerine yapılan çalışmaların, bu tapımın yalnızca belli bir siyasal örgütlenmeye sahip olan halklarda geliştiğini, güneş hierofanilerinin⁷ üstünlüğü ile tarihsel gelişmeler arasında bir uyum olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte büyük Mezopotamya tanrılarının güneşle ilgili ayrıcalıklarının yanı sıra bereket ayrıcalıklarına da sahip olmalarını, güneş ve bereket öğelerinin bu biçimde birleşmesini, kozmik düzlemde olduğu kadar toplumsal düzlemde de yaşamın toplanıp dağıtılması konusunda oynadığı olağanüstü rolle açıklamaktadır. Bu açıdan, Ezidî inancında güneşin kutsal bir varlık olarak mevcudiyetini sürdürmesinin yanında ona atfedilen kutsiyetin, bir kişinin ve onun soyundan olan bir ailenin tekeli altına girmesi, insan soyunu yaratan güneş miti ve güneş tanrısıyla/meleğiyle belli bir sınıftan gelen insanlar arasındaki soy ve aile ilişkileri kayda değer olgulardır. Ezidî kültüründe güneş sembolü eşliğinde gerçekleşen her ritüel, evrenin sonsuz düzeninin eşsiz taşıyıcılarından biri olarak bereketin ve ilahi adaletin dağıtıcısı olan Ezdâ/Xwedê'ye olduğu kadar onun kendi ateşinden yarattığı Tawûsî Melek ve Şêşims gibi ilahi varlıkların her birine, aynı zamanda bu ilahi varlıkların yeryüzündeki temsilcileri olan Şemsânî şeyhlerine atfedilen kutsallığı vurgular.

Ezidî inancında ayın da güneşle birlikte ölüm ve cenaze ritüellerinde belirli bir yeri ve işlevi vardır. Ayın dönemsel olarak küçülmesi, yok olması ve büyümesi onun ilk ölü olarak nitelenmesine neden olmuştur (Eliade, 2009: 181). Ancak Ezidî inancında ölüm, bir son değil, varlık düzleminin geçici olarak değişimidir. Bu nedenle ay, aynı zamanda cenaze ve yer altını temsil eder. Eliade'ın belirttiğine göre, bir ay sembolü tüm kozmik düzlemlerde etkili olan ay güçlerini tümüyle belirleyip bünyesinde toplamakla kalmaz aynı zamanda insanın yaşam gücünü çoğaltarak, onu daha gerçek kılarak ve ölümden sonra mutlu bir kader sağlayarak insanı bütün bu güçlerin bünyesinde yeniden oluşturur. Ayın, kutsallığıyla değer kazandırdığı semboller aynı zamanda ayın kutsallığına da sahiptirler (Eliade, 2009: 167). Ezidî mezarlıklarında bulunan ay sembolü, güneşle birlikte belirli aralıklarla yinelenen yaşamı temsil etmektedir. Ezidîlerin yedi kutsal meleğinden biri olan Derdayîl, Adanî şeyhlerinden Şexsîn ile özdeşleştirilmektedir (Akbaş, 2009: 14). Literatürde Şexsîn adının şex ve Hasan kelimelerinin birleşmesinden ve aradaki seslerin düşmesinden oluştuğu belirtilse de bu kelimenin Babil'in ay tanrısı Sin ile ses benzerliğine dikkat edilmelidir; çünkü Ezidî kutsal metinlerine göre Kuran'da Yasin ne ise Ezidî dininde Şexsîn odur; kutsal ilahilerde insanlara umut veren bir rehber, ruh ve nefes, ruhu bahşedip geri alan⁸ olarak tanımlanmaktadır. Ay, yeniden canlanmayı bekleyen ruhlar

⁷ Kutsal ifade eden herhangi bir şey, insanın zihninde kutsalın bir tezahürü.

⁸ Bkz. Qewlê Melek Şêx Sîn (Kreyenbroek, 2014: 242).

için bir rehberdir. Ruhlar, ölümden sonra dirilmeyi, Şexsîn önderliğinde sonsuzluk âlemine yönelmeyi bekler. Qewle Şexe Heseni Siltane⁹, ölüm, yas ve Şeyh Hasan'ın yardım etme gücünü ele alır. Bu ilahide belirtildiğine göre, Şexsîn'in emri olmadan hiçbir ruh bedene giremez. Görülüyor ki, Ezidî inancında ve kutsal ilahilerinde ay ve Şexsîn ölüm ve yeniden doğumu temsil etmektedir.

Önceki bölümde de belirtildiği gibi, Ezidîler defin ritüellerinde ölüyü gömmeden önce ahiret kardeşleri, şeyhleri ve pirleri eşliğinde yıkarlar, ölü'nün gözlerine ve ağzına berat adı verilen kutsal topraktan koyarlar. gömdükten sonra mezarına su dökerler ve telkinde bulunurlar. Suyla herhangi bir biçimde temas etmenin Ezidî ritüellerindeki anlamı yenilenmedir; çünkü ölü beden sulara gömülürken, ruh zamanı geldiğinde yeni bir bedende yeniden doğacaktır. Ezidî defin ritüellerinde ölü bedeninin kutsal evi, ebedi mekânı olan mezar sulanırken, cenazeye katılanlara da su dağıtılmaktadır. Suyun cenaze törenlerinde kullanılması, kozmogoniyle ilgili işleviyle açıklanabilir; çünkü su, ölü bedeninin acılarını dindirir, ölü'nün insan olarak kaderine kesin olarak son verir, arındırır ve yeniler, ilk baştaki bütünlüğü yeniden kurgular (Eliade, 2009: 205). Ölü bedeninin kaderi nihayete ererken arınmış ve yenilenmiş ruh, bir durumdan başka bir duruma geçişini gerçekleştirmekte, diğer dünyaya yapacağı yolculuğun gereklerini yerine getirerek güvenli bir yolculuğu garanti etmektedir.

Alan araştırmaları sırasında Şahsimli Ezidîler, kutsal olduğunu düşündükleri bir varlığın birçok kez kendini Qub'il Dor'da bulunan ağaç üzerinde gösterdiğini belirtmişlerdir. Ağacın yaşlı olmasına rağmen hala kurumadığı ve yenilenmeye devam ettiği Şahsimli Ezidîler tarafından gururla belirtilmektedir. Düzenli olarak kendini yenileyen biçimiyle bu kutsal ağaç da, kendi yapısında tüm kozmosu yenileyen güçleriyle ve ifade ettiği insanüstü gerçeklik sayesinde kutsal bir nesne özelliği kazanmıştır. Qub'il Dor'da ve hemen hemen tüm Ezidî mezarlıklarında bulunan kutsal ağaçta tecelli eden ilahi ruh gibi, bir tanrının bir ağaçta tecelli etmesi motifine Mezopotamya bölgesinde sıkça rastlamak mümkündür.

Ezidîler, defin törenlerinde cenazenin içinde bulunduğu tabutu beyaz, ince bir urganla dolayarak üç defa yukarı doğru kaldırıp indirirlerken hep bir ağızdan şu sözleri söylerler: "Xolxole Sultan Ezî sore." Şahsimli Ezidîler xolxol kelimesinin, horoz veya hindi gibi Tawusî Melek'i simgeleyen hayvanların çıkardığı ses olduğunu aynı zamanda Xwedê/Ezdâ'ya yalvarmak ve yardım dilemek anlamını taşıdığını belirtmişlerdir, Sultan Ezî'nin kırmızı

⁹ Bu ilahinin tam metni ve transkripsiyonu için bkz. Kreyenbroek ve Reşow, 2011: 611.

renk oluşunun ise göksel nitelikleri ile ilgili olduğunu vurgulamışlardır. Göğün gün doğumu ve gün batımındaki rengi olan kırmızı, kozmik döngüye yaptığı çağrışım dolayısıyla kutsallığın sembolüdür. Ölülerin ruhlarının bir ip aracılığıyla göğe yükseldiğine inanılmakta, bu arketip defin ritüellerinde tekrarlanmaktadır. Güneş ve ay işaretinin altında gerçekleştirilen, metafiziksel yeniden bütünleşmeyi ifade eden bu ritüel, esasında bir erginleme içeriğine de sahiptir. Bu dünyadaki bedeninden ayrılan ruh, insan olmaktan çıkar, kutsal bir varlığa bürünür. Ölüm, ruh için bir son değil varlık düzleminin değişimidir. Ezidîler için yaşam ve ölüm, tıpkı güneş ve ay gibi bir “sıralama” olarak görülmektedir. Batman Ezidîleri için önemli bir mekân olan Şahsim’deki Qub’il Dor (dor: sıralama, sefer, tur anlamına gelmektedir) hem kutsal bir şahsiyetin birkaç kere orada bulunan bir ağaçta görüldüğü söylenen hem de ölülerin ve dirilerin dünyalarının kesiştiği nokta olarak adını bu döngüden almaktadır. Bedenin ölümünden sonra boyut değiştirerek kutsallaşan ruhun somut temsilcileri ise mezar taşları ve fotoğraflardır. Bu sebeple geçici olarak boyut değiştiren yakınları simgeleyen fotoğrafları asılır, belirli bir aşkın gerçekliği ifade eden mezar taşları öpülür. Ağacın ve taşın en eski zamanlardan süregelen birliktelikleri, kutsal ağacın yanında bulunan sunak ve mezar taşları ile Qub’il Dor’da doğrulanır.

Sonuç

Görülüyor ki güneşin ve ayın her gün yeniden doğuşu ve batışı, bitkilerin her baharda yeniden yeşermeleri, biçimlerin sürekli yok olarak sonra yeniden doğumu, Ezidîlerin defin pratiklerinin arketipsel modelini oluşturmaktadır. Ezidîlerin defin ritüelleri yaradılış, ölüm ve yeniden doğuş döngüsünü sergileyen kozmik yinelenme üzerine kuruludur. Güneşin, ayla birlikte sürekli olarak yeniden dirilen ölümün ilk örneği oluşu, güneşin ve ayın sürekli bütünlüğü, bu iki göksel nesnenin Ezidî defin ritüellerindeki önemini, mezar taşlarındaki yerini ve işlevini açıklar. Ezidî dininde güneşe ve aya duyulan saygı da bu durumu destekler niteliktedir. Ezidîler tarafından gerçekleştirilen defin ritüellerinde, Gennep’in vurguladığı gibi, bir durumdan diğerine geçiş arketipsel modelleri aracılığıyla tekrarlanarak sahneye konmaktadır. Evrenin sürekli yeniden doğması nedeniyle ölülerin yaşama dönmesi ve inananların yeniden dirilmesi umut edilmektedir. İnsan da kozmik modeli gibi öldükten sonra yeniden doğacaktır. Ezidîlerin defin ritüelleri, kullandıkları semboller dolayısıyla tekrarlanan kozmolojik anlamlarına göndermede bulunmaktadır. Ezidî kutsal mekânlarında bulunan güneş, ay, su, ağaç gibi unsurlar bu döngüyü çeşitli şekillerde tekrarlamakta ve pekiştirmektedirler.

Ezidîlerin defin ritüellerinin altyapısını gök simgeleri, yükselme, erginleme, kozmik ağaç, kozmik dağ vb. mitler oluştururlar. Ezidî inancında bir durumdan başka bir duruma geçiş olarak ölüm ve ölümden sonra yaşam, gerçek olarak algılanır ve ölüm-yaşam döngüsünü çağrıştıran sembollerle dolu olan defin ritüellerinin tekrarlanması ile kanıtlanır. Ritüellerin açık olmayan ancak karmaşık yapısı, bu öğelerin eskiliğine işaret etmektedir.

Başka bir deyişle, mitolojik yenilenme arketipinin tekrarları olan Ezidî defin pratiklerinin de temelinde, kadim yaşamların neredeyse tüm düzlemlerinde kendini gösteren, düzenli olarak kendini yenileyen kutsal yaşama olan inancın bulunduğu söylenebilir. Ezidî dinsel inançları içerisinde, ölüm çevresinde kümelenen defin pratikleri, kaynağını öte dünya tasarımıyla almaktadır. Kadim dinlerde ve inanç sistemlerinde bulunan, yaşamın ölümden sonra da sürdürüldüğü düşüncesinde temellenen bu evrensel görüşten beslenen Ezidî defin pratikleri, Ezidî inancının senkretik yapısına işaret etmektedir. Ezidî defin pratikleri, evrensel olguların –etkileşimde buldukları dinsel ve kültürel çevrelerin çeşitliliğine rağmen- yerelleşerek, bununla birlikte temel yapılarını da koruyarak, tutarlı bir sistem içerisinde nasıl bütünleştiklerini açıkça ortaya koymaktadır. Ezidî dinine dair yapılan çalışmaların çoğu, ölümden sonra yaşam inancının mevcut olduğunu vurgulamış; ancak temelde evrenin dönemsel olarak sayısız kez yenilenişine işaret eden bu inancın cenaze ritüellerindeki yansıması üzerinde durmamıştır. Bu açıdan, Ezidîlerin defin gibi diğer dinsel pratiklerinin de ayrıntılı olarak incelendiği çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu tür çalışmalar, değişik biçimlerde karşımıza çıkan yaradılışın tekrarına dayalı dinsel sistemin daha açık anlaşılması açısından faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Açıkyıldız, Birgül. (2010). *The Yezidis, The History of a Community, Culture and Religion*, NY: I.B.Taurus.
- Ahmed Teymûr Paşa. (2008). *Arap Kaynaklarına Göre Yezidiler ve Yezidiliğin Doğuşu*, (çev. Eyüp Tanrıverdi, ed. Ahmet Taşgîn). İstanbul: Ataç.
- Akbaş, Emin. (2009). *Êzdiyâtî-1 (Waneyên Olî ji bo Zarokên Êzdiyan)*, Yyy: Weşanên Yekîtiya Mamosteyên Kurd.
- Devellioğlu, Ferit. (2013). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın.
- Eliade, Mircea. (2009). *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalıcı.
- Evliya Çelebi. (2006). *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* (10 Kitap), (haz. Robert Dankoff, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: YKY.
- Faqînî, Zana. (2011). *Ferheng-Sözlük Kürtçe-Türkçe, Türkçe-Kürtçe*, İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê.

- Fuccaro, Nelida. (2010). *Öteki Kürtler: Sömürge Irak'ında Ezidiler*, İstanbul: Bgst Yayınları.
- Genep, Arnold van (2004), *The Rites of Passage*, London: Routledge.
- Guest, John S. (2012). *Yezidilerin Tarihi Melekê Tawus ve Mıshefa Reş'in İzinde*, (çev. İbrahim Bingöl), İstanbul: Avesta.
- Gökçen, Amed. (2012). *Osmanlı ve İngiliz Arşiv Belgelerinde Yezidiler*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Iraklı Papaz İshok. (2001). *Yezidilerin Dini*, (çev. P. Gabriyel Akyüz), Mardin: Kırklar Kilisesi.
- Izady, Mehrdad R. (2004). *Kürtler, Bir El Kitabı*, (çev. Cemal Atila), İstanbul: Doz.
- Kanar, Mehmet. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Say.
- Kaplan, Yaşar. (2013). *Günümüz Yezidiliği*, İstanbul: Nûbihar.
- Kreyenbroek Philip G. (2014). *Ezidilik- Arka Planı, Dini Adetleri ve Metinsel Gelenegi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kreyenbroek Philip G. (2011). *Avrupa'da Yezidilik Farklı Kuşaklar Dinleri Hakkında Konuşuyor*, İstanbul: Avesta.
- Kreyenbroek Philip G. ve Reşow, Xelil Cındi. (2011). *Tanrı ve Şeyh Adi Kusursuzdur-Yezidi Tarihinden Kutsal Şiirler ve Dinsel Anlatılar*, (çev. İbrahim Bingöl), İstanbul: Avesta.
- Lescot, Roger. (2009). *Yezidiler –Din, Tarih ve Toplumsal Hayat, Cebel-Sincar ve Suriye Yezidileri*, İstanbul: Avesta, Menzel, T. H. (1997). "Yezidiler," *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: MEB.
- Okçu, Davut. (2007). *Yezidilik ve Yezidiler*, Konya: Tablet.
- Sever, Erol. (2006). *Yezidilik ve Yezidilerin Kökeni*, İstanbul: Berfin.
- Süvari, Ç. Ceyhan. (2013). *Ezidiler Emodinsel Bir İnanç Olarak Ezidilik*, Ankara: Ütopya.
- Süvari, Ç. Ceyhan ve diğer. (2006). *Artakalanlar Anadolu'dan Etnik Manzaralar*, İstanbul: E Yayınları.
- Şeref Han Bitlisî. (1990). *Şerefname*, İstanbul: Hasat.
- Tolan, Kemal. (2012). "Ezda Navekî Xwedê ye û Ezdahî jî Maka Hemû Mîtolojiyên Xwezayî û Pirtûkên Pîroz e!", *Govara Mehfel*, 7, s.16-19.
- Turner, Victor (1966). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, NY: Cornell University Press.